

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Ю р а ш А н д р і й В а с и л ь о в и ч

**УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
ПОЛІТИКО-КОНФЕСІЙНИХ ТА КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ
(ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого
ступеня кандидата політичних наук

ЛЬВІВ – 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00739752 (X)

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Ю р а ш А н д р і й В а с и л ь о в и ч

**УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
ПОЛІТИКО-КОНФЕСІЙНИХ ТА КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ
(ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого
ступеня кандидата політичних наук

ЛЬВІВ – 1996

AB 34.075

Робота виконана на кафедрі української преси Львівського державного університету ім. І.Франка

- Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор **Здоровега Володимир Йосипович**
- Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **Колодний Анатолій Миколайович**
кандидат філософських наук, доцент **Світа Ганна Михайлівна**
- Провідна організація: Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича

Захист відбудеться 22 лютого 1995 року о 15 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.04.04.04. з політичних наук при Львівському університеті ім. І.Франка за адресою: 290001, м.Львів, вул. Університетська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І.Франка (Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіславий 22 січня 1996 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук

Денисенко В.М.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Спостерігаючи значні, сутнісні політичні зміни, які сталися у державах, що у минулому склали Радянський Союз чи входили до блоку соціалістичних країн, аналізуючи новітні процеси державотворення у всіх посттоталітарних суспільствах, в Україні зокрема, не можна не помітити особливого, в абсолютній більшості позитивного впливу церковно-релігійних факторів не лише на сам перебіг політико-трансформаційних процесів, але й на їх ініціювання, різнобічне ідеологічне забезпечення.

Релігія взагалі та конкретні форми практичного зреалізування релігійної ідеології у шатах тієї чи іншої церковної організації зокрема, проблеми міжконфесійної взаємодії та вироблення вмотивованої і обґрунтованої під будь-яким кутом зору державної релігійної політики – усі ці фактори для сучасної України, її всебічного уконституювання як незалежної і демократичної держави, що зуміла влаштувати свої взаємини з різно рідними церковними організаціями на загально визнаних і прийнятних для обох сторін принципах, значать суттєво більше, ніж для інших пост-комуністичних держав.

Але, комплексно аналізуючи українську ситуацію у цій ділянці суспільних відносин, легко спостерегти відсутність чіткої і послідовної державної релігійної політики. І вже як наслідок такого стану речей – констатуємо збереження значного конфліктного потенціалу у стосунках між державою і багатьма (у т.ч. й питомо українськими) церковними утвореннями, продовження безпрецедентних міжконфесійних конфліктів, тобто невнормованість стосунків між державою і Церквами практично з усіх питань.

Отож, недооцінка церковного фактору чи його гіпертрофоване розуміння дуже часто заважають Церкві стати вагомим фактором стабілізації і консолідації нації.

Аналізуючи події і факти останнього восьмиріччя, коли у практично-церковній площині сталися суттєві зміни (у 8 разів зростає кількість зареєстрованих конфесій, а у 3 рази збільшилось число локальних церковних громад), не можна не дивуватися, що у сфері теоретичного осмислення, прогнозування відповідних процесів і вироблення оптимальних моделей розвитку майже нічого не зроблено. На наш погляд, зовсім не випадковим є те, що за відсутності не лише фундаментальних, але й серйозних початкових аналітичних розробок у політико-церковній сфері саме на цьому ґрунті виникло найбільше конфліктів у сучасній Україні. І це при

тому, що суспільний розвиток України в принципі проходив без серйозних катаклізмів чи потрясінь. Поза сумнівом, саме релігійні стосунки і перманентне міжцерковне протистояння залишаються і до сьогодні одними з найбільш серйозних дестабілізуючих факторів.

Всі вищеперераховані обставини підтверджують актуальність теми запропонованого дослідження, її значення як у теоретичному, так і практичному вимірах. Серед головних мотивів, які нас спонукали до написання цієї роботи, були не лише міркування щодо необхідності зібрати величезний фактичний матеріал, його систематизувати і потім обґрунтувати відповідні тенденції, але й об'єктивна, підтверджена щоденною практикою, поки що на загальному, міжконфесійному рівні навіть не поставлена, а тим більше не зrealізована потреба пошуку фундаментальних принципів влаштування сьогоденішнього поліконфесійного життя в Україні, механізмів їх задіяння задля гармонізації сучасних внутрішньцерковних і міжцерковних стосунків, загальної стабілізації українського суспільства.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ. Спрямованість наукової роботи на комплексний аналіз проблем сучасного життя, його політико-церковного аспекту, – можна визначити як першу суттєву рису даного дослідження. При цьому історія використана й проаналізована у подвійній якості: як джерело аргументів і як необхідна вихідна точка, з якої починають свій рух більшість сучасних, досліджуваних у роботі процесів і тенденцій. Але діставши першопоштовхи у минулому, переважна частина всіх цих явищ і процесів зараз розвивається за цілком оригінальними схемами, що хоч і мають генетичний зв'язок з історією, але на сучасному етапі набирають специфічних, часто самотутніх, неповторюваних раніше форм і напрямків.

Доцільне і виправдане поєднання елементів актуального і футуристичного досліджень складають другу специфічну рису цієї роботи: показуючи витoki і пропонуючи характеристику певної тенденції, автор дисертації не обмежується лише констатацією особливостей сучасного періоду, а пропонує можливі моделі їх подальшого розвитку.

У безпосередньому зв'язку з двома попередніми визначальними рисами цього дослідження є його третя найсуттєвіша особливість: міждисциплінарний характер – на стикові політології, релігієзнавства та теорії комунікації.

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є процес взаємодії і взаємовпливів церковних і політичних організацій, класичні та сучасні моделі влаштування стосунків між державними і церковними структурами, традиція і практика їх застосування в Україні. При цьому обидві контактуючі сторони

(з одного боку, Церква і відповідні церковні інститути, а з іншого, – держава та інші політичні структури) мають на увазі досягнення вагомих суспільних цілей, включно із виробленням самостійної політичної доктрини і комунікативної політики задля інформаційно-ідеологічного обслуговування і всебічного забезпечення як самих церковних організацій, так і сфери церковно-політичного пограниччя.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ – біблійні (новозавітні), церковно-канонічні та історичні передумови формування і кількаваріантного практичного застосування християнської концепції політичної влади, закономірності і динаміка розвитку державно-церковних взаємин в Україні, з'ясування причин, принципів і типів залежності розвитку і трансформації політичної та церковної сфер.

МЕТА І ЗАВДАННЯ РОБОТИ. Комплексний підхід, який дозволяє дивитися на конфесійно-політичні та конфесійно-комунікативні процеси з точки зору їх цілісності й динаміки, зобов'язує також до комплексного розуміння головної мети нашого дослідження – дослідити специфіку застосування на сучасному етапі методів зреалізування Християнством свого політичного потенціалу і загальних форм політико-церковної взаємодії. Поруч із магістральною метою дослідження можна визначити й чимале локальніших цілей роботи, що так само принципово важливі для повного охоплення задекларованої наукової проблематики дослідження:

- визначити причини і встановити механізм, що зумовлюють відчутну політизацію практичних сторін церковного життя і призводять до виникнення самостійних християнських політичних доктрин. Зважаючи на концептуальну важливість цієї проблеми, вона розглянута як на загальнохристиянському матеріалі, так і на специфічно українському ґрунті;

- вказати безпосередні політико-релігійні передумови сьгоднішніх трансформаційних процесів у власне релігійній та комунікаційній сферах;

- встановити основні тенденції внутрішньоконфесійних, міжконфесійних та політико-конфесійних стосунків. Серед них зустрічаємо впорядковані і стихійні процеси, що властиві всім або більшості посттоталітарних суспільств, і ті, які притаманні лише Україні.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ. При написанні дослідження нами були використані кілька типів джерел. По-перше, це різного роду періодичні видання (загальнополітичні, церковні, наукові) за відповідний період та релігійно-наукові збірники. При цьому джерельною журналістською основою стала власна колекція сучасної конфесійної преси (більше ста назв і майже чотири тисячі одиниць зберігання періодичних видань).

По-друге, опубліковані статистичні звіти державних і наукових установ, які частково або повністю займаються збором, систематизацією та

аналізом фактів у царині політико-конфесійних стосунків. Серед цього виду довідково-джерельної літератури особливо відзначимо офіційні статистичні збірники, які щороку з'являються у всіх державах з усталеною традицією регулярного представлення всієї довідкової й статистичної інформації¹.

Третім джерелом, що сприяло фактологічному наповненню даного дослідження, були неопубліковані документи і статистичні звіти, які зберігаються в архівах колишньої Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України, що від серпня 1994 р. увійшла до складу Міністерства у справах національностей, міграцій і культур.

Четвертий спосіб отримання необхідного фактологічного джерельного матеріалу – це безпосереднє опитування і бесіди з компетентними у даній галузі людьми: фахівцями, церковними журналістами чи релігійними лідерами, які часто є ексклюзивними власниками необхідної інформації.

СТАН ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ. Поруч із різноманітним матеріалом із спецховищ, запозичених на Заході (у діаспорних авторів зокрема) і навіть написаних українськими вченими останнім часом церковно-історичних робіт вражає скромність, майже повна відсутність аналітики серйозного рівня, яка б стосувалася актуальних, поточних проблем і подій.

Першими свідченнями нового неупередженого ставлення і осмислення проблем української церковної історії у її співвідношенні з іншими суспільними ділянками стали монографія А.Пашука "Іван Вишенський – мислитель і борець"² та брошура "Історія Християнської Церкви на Україні"³, підготовлена авторським колективом Відділення релігієзнавства Інституту філософії АН України. Започаткований цими працями новітній науковий підхід до вивчення релігієзнавчої проблематики був успішно продовжений і доповнений працями О.Крижанівського, А.Зінченка, В.Ульяновського, С.Плохія⁴. Значне коло питань церковно-історичної проблематики, зокрема стосовно русифікаторської політики РПЦ

1. Wyznania religijne//Rocznik Statystyczny 1993.- Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1993.- Rok LIII; Index to Religious Periodical Literature, American Theological Library Association.- Washington D.C., 1993; Yearbook of American Churches.- New York: National Council of the Churches of Christ in the U.S.A., 1993.

2. Пашук А.І. Іван Вишенський – мислитель і борець.- Львів: Світ, 1990.

3. Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис)/АН України; відп. ред. О.С. Онищенко.- К.: Наук. думка, 1991.

4. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.).- К.: Вища шк., 1991; Зінченко А.Л. Благівістя національного духу (Українська Церква на Поділлі в першій третині XX ст.).- К.: Освіта, 1993; Ульяновський В.І., Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах.- К.: Либідь, 1994.

в Україні, порушене у кількох монографіях В.Лизанчука ¹.

Самостійну спробу комплексного аналізу релігійних доктрин основних релігій світу з точки зору сучасної політичної науки містить друге видання підручника "Політологія" за редакцією О.Семківа ². Крім того, нещодавно в академічних колах було оголошено про ініціювання найсоліднішого видавничого історико-церковного проекту – створення 10-томної "Історії релігій в Україні", – зреалізувати який під керівництвом Президента Української Асоціації Релігієзнавців А.Колодного – автора багатьох монографій і окремих статей з проблем релігієзнавства ³ – протягом 1994-1996 рр. взялася велика група вчених.

Відповідна увага питанням релігії приділена у кількох підручниках з культурології, де розглядається взаємообумовленість релігійно-церковного та культурного процесів. Серед найуспішніших спроб подібного погляду на релігієзнавчу проблематику слід назвати підручники "Теорія та історія світової і вітчизняної культури", керівником авторського колективу якого є Н.Горбач ⁴, і "Лекції з історії світової та вітчизняної культури" за редакцією А.Яртіся ⁵.

Паралельно із видавничими зусиллями державних наукових інституцій з'явилися численні публікації під егідою релігійних організацій, які у такий спосіб не стільки вирішували наукові завдання, як прагнули утвердитися і здобути відповідні дивіденди в контексті жорсткого міжконфесійного протистояння початку 90-рр. ⁶.

До цього ж типу наукової продукції, але ґрунтовнішої за розробкою, можна віднести і кілька наукових збірників, що з'явилися у Львові за прямого чи опосередкованого сприяння УГКЦ ⁷. З серйозними намірами

1. Лизанчук Василь. Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні.- У 2-х ч.- Львів: ЛДУ, 1993; Його ж. Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні.- Львів, Інститут народознавства НАН України, 1995.

2. Політологія/За ред. акад. УАНП, проф., докт. іст. наук О.І.Семківа.- Львів: Світ, 1994.- С.466-471.

3. Колодний А.М. Специфіка релігії як форми суспільної свідомості.- Чернівці, 1968; Його ж. Методологічні засади наукового відтворення історії релігії в Україні//Історія релігій в Україні.- К.-Львів, 1992.- С.30-32; Його ж. Релігійні виваги національного буття українців// Церква і соціальні проблеми. Енцикліка "Сотий рік".- Львів, 1993.- С.99-108; Його ж. Іван Франко про сутність і функціональність релігії//Історія релігій в Україні.- К.-Львів, 1994.- С.95-97.

4. Теорія та історія світової і вітчизняної культури/Кер. автор. колективу – докт. іст. наук Горбач Н.Я.- Львів: Каменяр, 1992.

5. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. вид./За загальн. ред. проф. Яртіся А.В.- Львів: Світ, 1994.

6. Тисячоліття Чернігівської єпархії: Серія "Пам'ять століть".- Київ, 1992.- Ч.1; Українська Автокефальна Церква: Історичний нарис про церковний розкол на Україні.- Свято-Успенська Почаївська Лавра, 1995.

7. Церква і соціальні проблеми. Енцикліка "Сотий рік": Матеріали міжнародної наукової конференції.- Львів, 1993; Патріярх Йосиф Сліпий.- Львів: Логос, 1991.

щодо наступного наукового утвердження заявив про себе збірником "Ковчег" ¹ творчий союз Інституту історичних досліджень Львівського держуніверситету та Інституту історії Церкви.

Але серед такого розмаїття новочасної релігієзнавчої літератури майже не зустрічаємо праць, які б ставили за мету об'єктивне осмислення поточних конфесійних процесів. Якщо й спостерігаємо звернення до сучасності, то вони, у кращому випадку, носять публіцистичний характер, а зазвичай мають відверто одноконфесійне забарвлення. Винятком може бути єдиний український релігієзнавчий часопис "Людина і світ", який, пройшовши значну еволюцію, намагається неупереджено, але з чітких українських позицій висвітлювати сучасні релігійні процеси. З числа його авторів, які найбільш плідні у вивченні поточних конфесійних процесів, слід відзначити В.Бондаренка і В.Єленського ².

Окрім дослідників, які декларують об'єктивний підхід до висвітлення релігійної проблематики, є ще більше тих, що цілком свідомо виступають на боці певної релігійної спільноти і стали її репрезентантами, а часто й ідеологами. Серед першорядних авторів із середовища УПЦ КП слід обов'язково згадати С.Здіорука, А.Жуковського, Д.Степовика ³ і С.Білокона, науковий доробок якого стосується, у першу чергу, церковної історії ХХ ст. ⁴. Відомим релігійним публіцистом автокефального спрямування, який репрезентує інтереси другої гілки незалежницького православного руху в Україні – УАПЦ – є письменник Є.Сверстюк ⁵.

Надзвичайно представницьким є й перелік осіб, які у публіцистичному або у науковому ключі працюють в контексті ідеологічних й організа-

1. Ковчег: Збірник статей з церковної історії.- Львів, 1993.- Ч.1.

2. Бондаренко Віктор. Міжконфесійний конфлікт на Україні//Людина і світ.- 1991.- N.4.- С.2-10; Його ж. Українська Православна Церква в новому політичному інтер'єрі//Там само.- С.31-35; Його ж. Церковний корабель у вирі політичних пристрастей//Там само.- 1991.- N.5.- С.2-9; Єленський Віктор. Хрестоносці. Українські церкви і велика політика//Post-Postup.- 1994.- N.15.- 11-16 трав.; Бондаренко В., Єленський В. Церква й українське суспільство: на новому етапі//Там само.- 1992.- N.3.- С.19-23.

3. Здіорук Сергій. Україна у геоконфесійному вимірі//Православний вісник.- 1993.- N.10-12.- С.27-31; Його ж. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти//Київський Патріархат.- 1993.- N.3; Жуковский Аркадій. Стан Православної Церкви в Україні (Доповідь на Соборі українських православних єпископів діаспори)//Православний вісник.- 1994.- N.1-3.- С.21-32; Степовик Дмитро, д-р. Всеукраїнський Православний Собор//Православний вісник.- 1993.- N.10-12.- С.21-27.

4. Белконов Сергей. Гомилетика//Специальные исторические дисциплины.- Киев: Мин-во образ. Украины, 1992.- С.102-106; Його ж. Православні єпархії України 1917-1941 рр.//Історико-географічні дослідження на Україні.- Київ: Наук. думка, 1992.- С.100-120; Його ж. Смерть Митрополита Липківського//Наша віра.- 1992.- N.2, 3.

5. Сверстюк Є. Духовні джерела відродження//Наша віра – Православ'я.- 1989.- №. 2-3; Його ж. Плуралізм і віра//Українське відродження і національна Церква.- К., 1990.- С.3-5; Його ж. Надії на преображення//Літ. Україна.- 1991.- 12 груд.; Його ж. Релігія любови та анафемі//Наша віра.- 1992.- №.6.

ційних завдань УГКЦ. Історичний підхід домінує у статтях і дослідженнях І.Паславського¹. Публіцистичність і емоційність – головні риси творчої манери І.Калинець, І.Гречка². Політологічні акценти визначальні у релігієзнавчих доробках О.Гриніва³, М.Косіва⁴, В.Іванишина⁵, а філософський підхід – ознака творчого почерку члена Папської Наукової Академії С.Вовканича⁶ і відомого правозахисника М.Мариновича⁷.

Відзначаючи плідність сучасних українських дослідників, не можна не згадати про іноземних авторів, у працях яких всебічно розроблена методологія релігієзнавчих досліджень. Найцінніші дослідження з цієї проблематики знаходимо у працях Д.Кросбі, Е.Дюкрейма, Б.Джонсона, Д.Мартина, М.Спіро, Дж.Уайтхера і Б.Вільсона⁸. Симптоматичні зауваги з приводу застосування на специфічному українському ґрунті класичної західної методології з проблем релігієзнавства робить канадсько-

1. Паславський Іван. І русифікація, і ополячення однаково шкодять Україні//За вільну Україну.- 1993.- 20 лист.; Його ж. Українська інтелігенція і церковна традиція.- Львів, 1993; Його ж. Між Сходом і Заходом.- Львів: Стрім, 1994.

2. Гречко Іван. Метаморфози РПЦ//За вільну Україну.- 1991.- 10 груд.; Його ж. "Гісторія віта меморіае"//Христос – наша сила.- 1995.- N.4.

3. Гринів О. Родина як первісна клітина суспільства //Церква і соціальні проблеми. Енцикліка "Сотий рік".- Львів, 1993.- С.227-235; Його ж. Більшовизм як релігія воєвничого атеїзму //Історія релігій в Україні.- К.-Львів, 1994.- С.60-62; Його ж. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог.- Львів, 1994.

4. Косів Михайло. Десять років без Патріарха Йосифа//Вірю.- 1994.- N.4; Його ж. Вернімося до джерел//Там само.- 1995.- N.2, 3; Його ж. Чи держава має залишатися остронь?//Там само.- 1995.- N.10.

5. Іванишин Василь. Українська церква і процес національного відродження//Українське відродження і національна Церква.- К., 1990.- С.23-62; Його ж. З позицій єднання//Молода Галичина.- 1990.- 12 трав.

6. Вовканич С.Й. Національна еліта та інтелектуальний потенціал державотворення/НАН України, Інститут регіональних досліджень.- Львів, 1993; Його ж. "З Богом я ріс з дитинства"//Мета.- 1994.- N.15-16.

7. Мирослав Маринович. Відкритий лист Папі Римському Іоанові-Павлу II, Патріарху Константинопольському Димитрію I, Патріарху Московському і всієї Русі Алексію//Українське відродження і національна Церква.- К., 1990.- С.79-85.- (Б-ка ж-л "Пам'ятки України"; вип.2); Його ж. Під знаком Берестейської доби//Вірю.- 1994.- N.20.

8. Crosby D. Interpretive theories of religion.- The Hague, 1981; Durkheim E. The Elementary Forms of the Religious Life//The Free Press.- Glencoe, 1961; Johnson B. On Church and Sect//American Sociological Review.- 1963.- N.4.- P.563-549; Martin D.A. General Theory of Secularization.- Oxford: Blackwell, 1978; Spiro M.E. Religion: problem of definition and explanation//Barton M. Anthropological Approaches to the Study of religion.- Tavistock, 1964; Уайтхер Дж. В. Іудео-християнський взгляд на право и гражданское правление//Кентавр.- 1991.- N.10-12.- С.25-35; Wilson B.R. Religious Sects.- London, 1970; Wilson B.R. A typology of sects in a dynamic and comparative perspective//Robertson R. Sociology of Religion.- Penguin Books, 1969.- P.361-383.

український дослідник В.Бодюрків¹. Досить плідними у плані методологічного освоєння проблем політико-конфесійної взаємодії виявилися й сучасні російські автори, серед яких, у першу чергу, слід відзначити І.Васильєву, Г.Воронцова, В.Гараджу, В.Шведова і Т.Саїдбаєва².

Подібно до невирішеності сучасної проблематики у релігієзнавстві, тема церковно-релігійної комунікації як в історичному, так і теоретичному вимірах залишена без уваги вітчизняними дослідниками журналістсько-комунікаційних процесів. Науковці радянського періоду з цілком зрозумілих причин взагалі не бралися до розробки цієї теми.

Українські ж вчені і богослови в діаспорі питання релігійної періодики вирішували або надто фрагментарно – на всьому фоні досягнень української журналістської традиції³ чи на тлі загальної церковної історії⁴ – або суто корпоративно, розглядаючи релігійну пресу лише під кутом зору і з позицій певної конфесії⁵. При цьому українські діаспорні вчені не змогли запропонувати ні загальноприйнятого визначення й теоретичного осягнення самого феномену релігійної періодики, ні реставрованої всеохоплюючої картини її зародження й функціонування.

Натомість українською гуманітарною наукою системно і різнобічно розроблена загальна теорія публіцистичної творчості, яка вповні може бути застосована і для аналізу інформаційно-публіцистичних феноменів релігійно-церковного характеру. Найгрунтовніший доробок у цій ділянці теорії комунікації належить В.Здоровезі⁶.

1. Бодюрків Богдан. Теоретико-методологічні аспекти компаративного аналізу стосунків між Церквою та державою в Україні//Колегія.- 1994.- N.126-147.

2. Васильєва І.П. Российские христианские демократы: политические взгляды и идеалы// Социально-политические науки.- 1991.- N.7.- С.108-120; Воронцов Г.В. Политика и религия в современном обществе//Вестник ЛГУ.- 1991.- Сер.6.- Вып.4.- С.23-27; Гараджа В. Политика и религия//Наука и религия.- 1991.- N.5.- С.2-3; Шведов В. Религия и политика// Международная жизнь.- 1992.- N.5.- С.48-53; Саїдбаєв Т.С. Политика и религия//Социально-политические науки.- 1991.- N.9.- С.45-53.

3. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді.- Вінніпег, 1977; Животко А. Історія української преси.- Мюнхен: Укр. Технічно-Господарський Інститут, 1989-1990.

4. Власовський Іван. Нарис історії Української Православної Церкви.- У 4-х т.- Нью Йорк, 1955-57; Мартирологія українських Церков. У 4-х т. Т. 1. Українська Православна Церква.- Торонто-Балтимор, 1987.

5. Ісаїв П. Що повинна робити католицька преса?//Світло.- 1952.- N.12.- С.17; Мох Олександр. Нариси з історії української католицької преси//Правда.- Торонто.- 1973.- N.1-2 (17-18).- С.133-142; Назарко І., о. Українська католицька преса//Світло.- 1950.- N.9.- С.11-12.

6. Здоровега В.Й. Пошуки істини, утвердження переконань.- Львів: Вища школа, 1975; Його ж. Науково-теоретичні основи функціонування журналістики в умовах розбудови суверенної демократичної України//Засоби масової інформації й утвердження державного суверенітету України.- Львів: Світ, 1993.- С.11-20; Його ж. Українська періодика у сучасному національному інформаційному просторі//Українська періодика: історія і сучасність.- Львів, 1995.- С.11-18.

Перші спроби неупередженого погляду безпосередньо на історію та теорію церковно-журналістського процесу¹ і на його перебіг за сучасних умов з'явилися в Україні тільки останнім часом.

НАУКОВА НОВИЗНА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ. Вона полягає у представленні та доведенні думки про об'єктивну політизацію церковної ідеології і практики – найголовнішої у методологічному і концептуальному планах ідеї пропонованої роботи, яка стала і першопоштовхом для аналізу інших процесів та явищ релігійно-політичного життя, і визначальною методологічною засадою їхнього осмислення. Звертаючись до фактичного матеріалу загальної історії Християнства та української церковної минушини, виокремлено і системно представлено політичні концепції, які народжувались на стикові політичної і релігійної сфер, впливаючи, з одного боку, на релігійну ідеологію і практику, а з іншого боку, акумулюючи значний релігійний потенціал. Це питання – про політичну лінію Церкви і її довершення на рівні синтезу самостійних політичних доктрин – вперше ставиться з такою чіткістю і однозначною спрямованістю.

Автором виокремлено і системно проаналізовано три основні політичні християнські концепції – автономістську, союзницьку і політичну доктрину Палства. Одночасно з'ясовано, який вони справляли вплив на формування і розвиток державно-церковних взаємин в Україні.

З точки зору політичної науки і політичної практики автор дослідження підійшов і до оцінки політичних міркувань, поглядів й ідеалів засновника Християнства – Ісуса Христа – та його найближчих послідовників – апостолів, що концентровано втілені у новозавітних книгах. Дисертантом зроблена спроба системного підходу до їх інтерпретування та синтезу на основі цих численних навмисних і принагідних сентенцій політичного характеру цілісної, доведеної під будь-яким кутом зору політичної концепції, що її об'єктивно містить Новий Заповіт.

У роботі також вперше представлено цілісну картину сучасних політико-конфесійних, міжконфесійних і внутрішньоконфесійних процесів, які визначають ситуацію у відповідних сферах сьогодні і мають стійку потенцію до подальшого розгортання. У жодній із нам відомих сучасних публікацій це завдання не ставилося настільки чітко, а тому й не було зrealізоване у необхідній повноті та із залученням достатньої кількості документальних даних. Картина поточного релігійного життя умовно розчле-

1. Круський І. Українська релігійно-церковна журналістика в національно-патріотичному вихованні народу (історичний аспект)/Церква і соціальні проблеми. Енцикліка "Сотий рік". - Львів, 1993. - С.399-408; Бойко А.А. Релігійна журналістика кінця XIX – початку XX століття: Навчально-методичний посібник. - Дніпропетровськ: УкВ ІМА-прес, 1994.

нована на кілька визначальних тенденцій, які у взаємопоєднанні творять генетично неподільне ціле.

Для повнішого і наочнішого представлення сучасної конфесійної ситуації аналізований восьмирічний період – 1988-1995 рр. – поділено на чотири підперіоди для чіткішого усвідомлення і змалювання динаміки трансформацій релігійної сфери. Окрім того, обґрунтовано доцільність і активно застосовано новий показник – рівень релігійної активності, з допомогою якого значно легше проаналізувати загальну ситуацію, проілюструвати динаміку трансформацій чи зробити необхідні співставлення.

Автором дисертації запропоновано також цілком самостійне визначення і кваліфікаційну характеристику поняття “релігійна преса”, представлено нетрадиційний спосіб пов’язування (на теоретичному й практичному рівнях) обставин появи конкретних релігійних засобів масової інформації зі станом розвитку чи рівнем організаційної зрілості відповідної конфесійної структури. При цьому акцент зроблено на з’ясуванні біблійних і богословських підстав особливої уваги релігійних структур до творення найрізноманітнішого ґатунку власної періодики.

Окрім того, автор роботи вводить власні визначення основних понять релігійної і релігійно-журналістської сфер, які найчастіше вживаються у дисертації – Церква, релігія, конфесія, деномінація, духовність, Українська Церква, релігійна журналістика тощо.

У тексті дисертації застосовано окремі понятійно-правописні особливості, що стосуються слів церковно-релігійної лексики.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДИСЕРТАЦІЇ. Інтерпретуючи і співставляючи отримані у різний спосіб неоднорідні за своїм характером дані, для вичленування і доведення гіпотетично висунутих раніше або виявлених в ході опрацювання матеріалу тенденцій, дисертант використовує аналітичний, конкретно-історичний, предметно-хронологічний і системний методи та метод логічного моделювання у поєднанні з елементами компаративістського підходу. При цьому він паралельно застосовує якісні та кількісні методи аналізу, які дозволяють найбільш повно оцінити ситуацію, знайти логічні зв’язки між окремими явищами, вичленувати і обґрунтувати на їхній основі тенденції, а в кінцевому підсумку у найзагальніших рисах змоделювати ситуацію і зробити необхідний прогноз.

ТЕОРЕТИЧНЕ І ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ. Фактологічний матеріал, використаний у роботі, та зроблені на його основі узагальнення дають змогу зрозуміти характер і спрямування розвитку релігійних та політико-релігійних процесів у сучасній Україні. На їх основі значно легше визначити шляхи і принципи (що частково зроблено у самій роботі) вдосконалення і унормування міжконфесійних стосунків, щоб вивести їх

із безвиході, в якій вони перебувають на сучасному етапі.

Тобто, результати дослідження можуть бути цікавими як для аналітиків, що спеціалізуються у відповідній ділянці, так і для безпосередньо заангажованих у релігійний процес діячів Церкви.

Пропонована робота, побудована із використанням значного обсягу фактичного матеріалу, може бути корисною також для викладачів і лекторів, що вивчають проблеми зв'язку і залежності політичних і релігійних проблем, з'ясовують специфіку, закономірності та історію релігійних засобів масової інформації, а також для всіх, хто фахово займається дослідженням цілого комплексу проблем, пов'язаних з вивченням релігійної специфіки України.

АПРОБАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Проміжні висновки та теоретичні виклади дисертаційного дослідження неодноразово були обговорені на кафедрах української преси та політології Львівського держуніверситету ім. І.Франка. Більшість принципових положень цієї роботи її автором були частково чи повністю висвітлені у 8-ми наукових і близько 30 науково-публіцистичних статтях з релігійної проблематики, підготовлених і надрукованих протягом 1993-1995 рр., та обговорені у 4-х виступах на звітних наукових конференціях викладачів Львівського держуніверситету. Наукове апробування, здійснене у щорічних наукових збірниках факультету журналістики Львівського держуніверситету та виданнях Політологічного центру "Генеза", стосувалося як суто релігієзнавчих проблем, так і церковно-комунікативних аспектів. Детально познайомитися з англійськими джерелами, які використані у дослідженні, а також висловити свої погляди із аналізованих проблем автор мав змогу під час стажування у США, зокрема в Університеті Айови (жовтень-листопад 1994 р.).

Третій розділ дисертації, оформлений в якості самостійного наукового дослідження під назвою "Трансформація конфесійних орієнтацій у новітній Україні (у контексті політичних змін і впливів зарубіжних релігійних центрів)", був представлений (за спеціальністю політологія) на Другий конкурс наукових проектів, організований Російським науковим фондом і Фондом Форда (США). За підсумками фінального туру (1 липня 1995 р.) міжнародне журі конкурсу у складі Т.Колтова (Гарвардський університет, США), А.Кортунова (Інститут США і Канади РАН, Росія) і М.Маколі (Оксфордський університет, Великобританія) визначило автора представленого дослідження переможцем за дисципліною "Політологія".

Дисертаційна робота обговорена і рекомендована до захисту кафедрою політології Львівського держуніверситету ім. І.Франка.

СТРУКТУРА РОБОТИ. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та трьох додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступові** обґрунтовано актуальність теми, вказано на найзагальніші особливості роботи, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, зазначено його проблематику, наукову мету і завдання. Особливу увагу приділено показові джерельної бази роботи та з'ясуванню ступеня розробленості основної тематики. Крім того, показано наукову новизну положень і висновків роботи, зроблено необхідні уточнення щодо методологічної основи дисертації, її науково-практичного значення та попередньої апробації.

У першому розділі **“Політичні концепції Християнської Церкви (I-XI стт.)”** дисертант з'ясовує обставини, які призвели до того, що первісно аполітичне вчення Христа та його найближчих послідовників при його застосуванні на практиці – в умовах того чи іншого суспільства – суттєво політизується. Спасіння людини – головне завдання і безпосередньо людини, і Церкви взагалі – неможливе без вільної і свідомої діяльності самої людини: діяльності у межах Церкви і у тому світові, що людину оточує. Природньо, що така всезагальна активність мусіла б здійснюватись у конкретному суспільстві і за відповідних політичних обставин. Тобто, зі свідомого прагнення чи у зв'язку з певними умовами Церква через людей, які її складають, завжди була прямо чи опосередковано втягнута у політичний процес, хоч він і не є для неї самоціллю, а тільки засобом, за допомогою якого вона прагне здійснювати свою місію.

Зокрема, у першому параграфі **“Початки становлення християнської концепції політичної влади”** проаналізовано більше сорока принагідних чи спеціальних згадок про державу, різного роду політичні інститути та ставлення до них християн, які знаходимо у Євангеліях, Діяннях Апостолів, посланнях апостолів Петра і Павла. Саме останній із вищевказаних новозавітних авторів, виходячи із загальної концепції творення, найповніше розвинув вчення про державу як одне із важливих Божих творінь, завдання якого – впорядковувати у найдоцільніший спосіб земне суспільне життя людей до того часу, коли сам Христос перебере безпосереднє керівництво усіма земними справами.

А до того часу Церква, жодного разу не закликаючи до зруйнування існуючих владних структур, бере на себе обов'язок запропонувати механізм їх зміни і перетворення, наповнення новим змістом старих неодухотворених державних інститутів шляхом вироблення взаємних обов'язків і гармонізації стосунків у всіх актуальних на той час площинах: Господь – створені ним люди, земний володар – його піддані, господар – раб. Для цього у Новому Заповіті два рази чітко наголошується на певній заданості, елітарності управлінського стану, що має бути позначений особливим даром.

Покора громадян держави перед своїм правителем (так само, покора всіх людей перед своїм Творцем, а рабів – перед господарями) є свідченням, на думку Апостола Павла, істинності християнського віровчення в цілому і виявом щирості особистих християнських переконань кожної людини зокрема.

У тих же випадках, коли суть і вчинки влади суперечать Христовому вченню, то християни звільняються від обов'язків перед такою владою, щоб вони не стали співучасниками усвідомленого богоборства. При цьому Апостол Павло жодного разу не закликає до самоусунення чи пасивності у ставленні до державних інститутів навіть у богоборських і антихристиянських політичних утвореннях.

Шляхи і способи застосування Християнською Церквою цих новозавітних установок за умов відвертої боротьби з нововиниклим релігійним напрямом старої язичницької держави (I – поч. IV стт.) з'ясовано у другому параграфі – **“Боротьба язичництва з Церквою: політичні причини”**. Дисертацією продемонстровано, що у цей первісний етап існування Церкви її політична лінія була найчіткіше окреслена у двох аспектах: у плані переборення політичних кордонів і об'єднання вірних на принципово нових засадах.

З перетворенням Християнства на офіційну релігію воно починає розвивати свою чітку політичну лінію, на практиці реалізуючи той політичний потенціал, що був закладений засновниками віровчення. Спершу (до кін. V ст.), за умов існування Християнства у межах фактично єдиної Римської імперії, політичні теорії і практика їх зреалізування Церквою на Сході й на Заході були близькими. При цьому домінуючою у той час була автономістська концепція, суть якої зводилася до розуміння держави і Церкви як інститутів, що уособлюють два кардинально протилежні за своїм характером і змістом типи влади – світську і духовну. Християнські автори III-IV стт., які розвивали подібні ідеї (Йоан Золотоустий, Осій Кордовський, Донат), доводили, що нормальні стосунки між цими двома інститутами можливі лише за умови взаємного визнання автономності обох влад: держава повинна піклуватися про земне благополуччя людей, а Церква – про їхні душі, готувати вірних до переходу у вічне Царство Христа.

Поділом Римської держави існування Церкви у різних частинах колишньої надімперії було поставлене у специфічні умови. На Сході відносини між державою і Церквою мали союзницький характер. Всебічному з'ясуванню цього типу державно-церковних взаємин присвячено третій параграф **“Християнські апологети про взаємостосунки держави і Церкви (концепції Сходу)”**. Християнські апологети і державні діячі Візантії (Теодор Студит, Патріарх Мина, Імператор Юстиніан) доводили данність, божественну

визначеність двох типів влад – духовної і державної – і мріяли про їх плідну співпрацю і взаємопідтримку. Однак, на практиці союзницький принцип дуже часто підмінявся повним поневоленням Церкви, практикою цезарепапізму.

На Заході ж – про це мова йде у четвертому параграфі **“Політична доктрина Папства”** – римські папи розвивали вчення про домінування духовної влади над світською і зуміли, організувавши при допомозі франкських королів Папську державу, стати політичними діячами і фактично, і юридично. Але ще перед цим, доводячи свою першість у Християнському світі, Римська Церква, серед іншого, пояснювала її також політичними причинами – розташуванням у столичному місті колишньої весвітньої імперії й універсальністю впливу на світ Римського Християнства, яке є таким же вселенським, як й імперія.

У другому розділі **“Церква як політичний фактор українського суспільного життя”** вказано на специфіку взаємодії релігійної і політичної сфер в Україні. При цьому головний акцент зроблено на історичному аспектові проблематики. Українська Церква, під якою ми розуміємо не якусь певну деномінацію чи релігійний напрям – навіть і найпоширеніший чи з найбільшою історично-теологічною традицією, – а всю сукупність християнських церковно-релігійних проявів українського народу, відображаючи багатоваріантність і одночасно універсальність Християнства, за більш, ніж тисячолітній період свого інституційно оформленого буття виробила самобутню стратегію політичної поведінки, що свій безпосередній вияв знаходила у трьох аспектах:

- у прямому реагуванні і співучасті у поточному політичному процесові;
- в аналізі, оцінці чи спонуканні до політичної активності мирян;
- в адекватній богословсько-теоретичній відповіді на політичні катаклізми, які постійно супроводжували загальносуспільний розвиток України.

Так, у першому параграфі **“Політичні причини християнізації Київської Русі”** мова йде про те, що в ініціюванні і практичному зреалізуванні навіть найважливішої події в історії Українського Християнства, з якої ми, власне, й починаємо його історію, – Хрещенні України-Русі – поряд із чисто сакральними і харизматичними моментами міркування політико-державного характеру зіграли найсуттєвішу роль: зміцніла й організаційно довершена за Володимира Великого Київська держава потребувала серйозної духовної основи, яка б не просто закріпила досягнуте, але й стала фундаментом консолідації всіх верств населення навколо авторитету державної влади і верховного правителя (князя) зокрема.

Другий параграф розділу – **“Причини і форми взаємозалежності політичної і церковної сфер періоду Київської Русі”** – присвячений генезі державно-

церковних взаємин у давньоруській державі. Розбудовуючи в Україні всі свої інститути і виробляючи лінію взаємостосунків зі світською владою, Церква, з одного боку, застосовувала звичні для неї ідеали і практику переважно візантійського зразка – при декларуванні автономістського підходу домінуючим все-таки був союзницький принцип, а з іншого боку, вона успішно асимілювала місцеву традицію у відповідній суспільній ділянці, суть якої полягала у поєднанні і навіть зрощенні національно-політичних і релігійних чинників, що ще більше підсилювало тенденцію до зближення і взаємовпливу духовної і світської влад.

Ідеал боговстановленої і освяченої Церквою державної влади – прозора паралель з візантійською системою державного устрою – для київських правителів ніс поряд із безумовними здобутками одне ускладнення принципового характеру. У третьому параграфі – **“Політичне підґрунтя автономістських церковних змагань у XI-XIV стт.”** – показано, що Християнство східного зразка, працюючи на всебічну конституціоналізацію політичної влади у Київській Русі, прищеплювало думку, з якою ніяк не могли солідаризуватися давньоруські правителі: у зв’язку з повною залежністю Київської Митрополії від Константинопольського Патріархату патрон і покровитель останнього – візантійський імператор – має право зверхності над усіма християнськими володарями, у т.ч. київськими. Необхідність заперечити такий підхід зумовлювала пошук різного роду заходів (XI-XIV стт.), що мали на меті максимальне унезалежнення Київської Церкви від Константинопольського Патріархату. Таким чином, усі автономістські церковні змагання періодів Київської Русі і Галицько-Волинського князівства мали у своїй основі міцне і всіми добре усвідомлене політичне підґрунтя.

Для доведення апостольської рівності Київської і Константинопольської Церков наприкінці XI – на початку XII стт. на Русі згадують усні перекази про відвідання Апостолом Андрієм Первозваним у I ст. по Р.Х. тодішніх скіфських земель. Це оповідання відразу ж було розвинуте і вставлене у всі літописні зведення Русі як переконливий церковно-історичний аргумент (посиланнями на апостольський авторитет найпершого учня Христа самі Царгородські патріархи у свій час обґрунтовували рівність свого становища супроти Риму) на користь канонічної самодостатності Київської Церкви, що відігравала роль провідного духовно-регулюючого інституту – фактично державної Церкви – у давньоукраїнській державі.

Аналізові розвитку взаємин між державою і Церквою протягом наступних періодів української історії присвячено четвертий параграф **“Характер церковно-державних стосунків в українському досекуляризаційному суспільстві та їх трансформації у середньовічний і новий періоди”**. На зміну зворотньому зв’язку і діалогічності у стосунках між державою і Церквою за Київської

Русі у середньовічний період, коли Україна переходить у довгу смугу бездержавного існування у межах сусідніх, у переважній більшості іншо-конфесійних політичних утворень, приходить тенденція до державної зверхності над Церквою та переважання конфліктності у стосунках між верховними правителями та українськими церковними утвореннями. У цей час питання збереження питомо українських форм релігійності стає таким же принциповим в контексті глобальної проблеми самоідентифікації українців, як і питання політичне.

Під час козацьких воєн і повстань Церква знову демонструє свою активну націотворчу роль, яка з часом була зведена нанівець у наступну добу української бездержавності (XVIII – XIX стт.), що супроводжувалась майже повним (становище і роль УГКЦ в Галичині – виняток з цього правила) завмиранням специфічно українських форм релігійності. Отже, в добу втрати Україною незалежності саме дотримання українських віросповідних форм (навіть у рамках формально однієї конфесії – Уніатська Церква у рамках Вселенської Католицької Церкви, а православна Київська Митрополія – у складі “єдиновірної” Московської Патріархії) набуває характеру сутнісного національного завдання, сповнення якого тотожне самому врятуванню українців як нації і потенційно самодостатньої у політичному сенсі етнічно-релігійно-культурної спільноти.

У цьому зв'язку закономірним є той факт, що разом з відродженням за новітньої та сучасної доби Української держави відбувається й ренесанс українських Церков. Тобто, тисячолітня історична традиція впорядкованого суспільного життя українського народу повністю підтверджує думку про паралелізм етапів піднесення і занепаду політичного та релігійного життя в Україні.

Третій розділ дослідження – **“Політико-конфесійні процеси у сучасній Україні”** (1988-1995 рр.) – з усією наочністю підтверджує справедливості цього висновку.

Поділивши аналізований восьмирічний часовий проміжок на чотири підперіоди із зазначенням динаміки конфесійних трансформацій по кожному з них (це зроблено дисертантом у першому параграфі – **“Динаміка і періодизація політико-релігійних трансформацій”**) у другому параграфі – **“Специфіка сучасної релігійної ситуації”** – визначено найхарактерніші особливості сучасного релігійного життя:

- підвищене значення релігійного фактору для України у порівнянні з іншими посткомуністичними державами;

- релігійна багатовимірність і багатоваріантність України як у суто конфесійному розумінні, так і в плані конфесійно-територіальному, що спричиняє відчутне на всіх рівнях перетворення України з одноконфесійної

(максимум – двоконфесійної) у реально багатоконфесійну державу з тільки їй властивим підбором домінуючих християнських, протестантських та інших деномінацій;

– перманентне державне втручання у врегулювання міжконфесійних і внутрішньоконфесійних взаємин.

У третьому параграфі **“Характер і типи взаємин між державою і церковними організаціями”** дисертантом показано, що продуманої, спадкової державної релігійної політики, пов’язаної як із стратегічними, так і з тактичними цілями, не існує: ні щодо окремих конфесійних структур, ні щодо релігійних проблем взагалі. Замість вироблення і активного впровадження вмотивованої і продуманої державної лінії у відповідній ділянці спостерігаємо хаотичне, рефлекторне реагування на найбільшчі проблеми.

Доречність і необхідність започаткування вираженої державної лінії (у контексті і внутрішніх, і зовнішніх завдань України) щодо церковних організацій підтверджує комплексний аналіз найпоказовіших процесів релігійної сфери, що зроблений дисертантом у четвертому параграфі – **“Основні тенденції розвитку релігійної сфери – міжконфесійних і внутрішньоконфесійних стосунків”**. Серед визначених тенденцій особливої уваги заслуговують процеси макроконфесійного рівня:

– всеохопна криза Православної Церкви, що знаходить свій вияв у її загальному розділенні, виникненні антагоністичних рухів усередині кожного з таборів і демонструванні найслабших темпів росту;

– успішне відновлення Католицькою Церквою своїх позицій, втрачених нею у минулому через насильницьке втручання держави;

– відчутне зміцнення позицій Протестантизму, перетворення його на одну з найвпливовіших релігійних течій у південно-східних регіонах України.

Інші тенденції релігійного життя, що також чітко прослідковуються і можуть бути підтверджені достатньою кількістю фактів, мають, переважно, комплексний характер, різну природу виникнення і механізми впливу:

– зміна ареалів розповсюдження традиційних конфесій;

– збереження вражаючого розриву у рівневі релігійності між різними регіонами України;

– внутрішня нестабільність більшості конфесій;

– відносне зменшення конфліктного потенціалу у взаємостосунках різних конфесій на сучасному етапі;

– перетворення України на арену теоретичного і практичного протиборства двох політико-релігійних концепцій: києво-центристської і підпорядкування зарубіжним релігійним центрам;

– поширення в Україні новітніх релігійних груп, що проповідують кон-

цепції бездержавності чи заперечення традиційних морально-культурних цінностей;

- реанімування монотеїстичного українського язичництва;
- помітна диференціація соціальної бази основних українських конфесій;
- принципова невирішеність для більшості Церков і релігійних об'єднань кадрового питання;
- вплив на сучасне релігійне життя негативного досвіду існування конфесій за умов тоталітаризму;
- політизація релігійних об'єднань;
- поступова стабілізація релігійного життя.

Обдумуючи потенційні механізми переборення значної долі негативізму, який ще зберігається у релігійному житті України, слід чітко зазначити, що розв'язання всіх проблем та провадження поточних та перспективних справ мусить відбуватися з урахуванням чотирьох основоположних принципів, які в сенсі сталої взаємодії утворюють два вузли проблем.

Найперше, слід чітко й однозначно дотримуватись принципу свободи совісті, поставленого у закономірну й цілком обґрунтовану взаємозалежність із принципом вільного проповідування основ будь-якого релігійного вчення, донесення надбань своєї релігії до загалу співгромадян.

Подібно до нерозривної взаємопов'язаності перших двох принципів, у такому ж логічному зв'язку перебувають і два наступні: історично-юридичної справедливості та критичного оцінення і врахування реалій сьогодення. Прискіпливий погляд у минуле необхідний не для пошуку безальтернативних рецептів усунення сьогоденішніх непорозумінь і проблем, а для з'ясування передумов і причин виникнення тієї ситуації, в рамках якої ми зараз мусимо діяти, враховуючи всю сукупість компонентів, що визначають нинішню ситуацію.

У четвертому розділі роботи – **“Особливості релігійної преси як церковно-журналістського феномену”** – з'ясовано специфіку і кваліфікаційно-якісні показники конфесійної (релігійної, церковної, деномінаційної) журналістики, що займає особливе місце у конфесійно-комунікативних процесах усіх рівнів.

Зокрема, у першому параграфові **“Церква, політика, комунікація”** дисертантом обґрунтовано і запропоновано власне визначення релігійної журналістики, побудоване на широкому співставленні та аналізі різних дефініційних підходів і концепцій. Під цим терміном автор розуміє систему інформаційно-пропагандистського і видавничого забезпечення всіх сторін функціонування релігійних структур різного статусу і різних рівнів. Одночасно дисертант з'ясовує вплив de-facto політизованої церковної ідеології та політичних чинників взагалі на формування внутрішньоконфесійних та

міжконфесійних комунікативних зв'язків.

Одночасно у другому параграфі – **“Специфіка релігійної преси”** – дисертантом показано вплив конкретно-історичного та научно-аргументаційного біблійного мислення на пізніше творення розгалуженої системи християнської журналістики, передусім преси, на яку покладений обов'язок сповнення єдиної по суті, але триваріантної за формою функції – роз'яснення релігійної доктрини для віруючих своєї конфесії, популяризації віросповідних основ, зорієнтованої на іншоconfесійну та атеїстичну аудиторію, інформування своїх вірних про всі аспекти релігійного і позарелігійного життя з метою вироблення і стійкого затримання у них специфічно церковного погляду на відповідні проблеми.

У **Висновках** узагальнено і концентровано представлено результати дослідження, вказано на його практичне значення.

У додатку № 1 – **“Рівень релігійної активності: карта України”** – по кожній з областей України вказано рівень релігійної активності, що відображає співвідношення загальної кількості населення конкретної території і числа зареєстрованих на ній релігійних громад усіх деномінацій. Відповідно до вирахованого показника научно представлено п'ять зон, що різняться рівнем релігійної активності.

У додатку № 2 – **“Система релігійних друкованих засобів масової інформації (ЗМІ) і її характеристика”** – представлено десять класифікаційних підходів до комплексного, типологічного осмислення сучасної релігійної преси, реконструйовано новітній процес (1989-1995 рр.) виникнення і розвитку інформаційно-комунікативних мереж всіх релігійних груп. При цьому до уваги взято близько півтори сотні релігійних періодичних видань.

Системний виклад правописних особливостей церковної та близької до неї лексики (у першу чергу, написання слів з великої літери), застосованих у дисертаційній роботі, містить додаток № 3 – **“Правопис слів церковної лексики”**.

Ключові слова: держава, влада, політика, Церква, релігія, конфесія, деномінація, трансформація, релігійна (церковна, конфесійна, деномінаційна) комунікація, рівень релігійної активності, політична доктрина, релігійна політика.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Тенденції становлення модерної релігійної преси: нова якість чи рецидив тоталітарного мислення? //Українська журналістика: формування сучасного обличчя. Вісник Львівського університету. Серія журналістики.- Львів: Світ, 1993.- Вип.18.- С.22-32.
2. Православна Церква в Україні //Генеза.- Київ: Генеза, 1994.- №.1.- С.237-247.
3. Сучасна релігійна преса та її прями попередники //Українська журналістика: історія і сучасність. Вісник Львівського університету. Серія журналістики.- Львів: Світ, 1995.- Вип. 19.- С.23-30.
4. Відродження УАПЦ на тлі сучасних релігійно-трансформаційних процесів в Україні //Студії Політологічного центру "Генеза".- 1995.- №.2.- С.120-124.
5. До питання про стосунки держави і Церкви (на прикладі видавничої діяльності РПЦ) //Студії Політологічного центру "Генеза".- 1995.- №.3.- С.182-189.
6. Політико-релігійні орієнтації часопису "Церковні дзвони" //Студії Політологічного центру "Генеза".- 1995.- №.3.- С. 190-193.
7. Релігія як політичний фактор українського суспільного життя // Студії Політологічного центру "Генеза".- 1995.- №.4.- С.230-241.
8. Політичні концепції раннього Християнства //Ставропігон: Щорічник Політологічного центру "Генеза".- 1995.- №.1.- С.230-257.

АННОТАЦИЯ

Юраш А.В. Украинская Церковь в контексте современных политико-конфессиональных и коммуникационных процессов (историко-политологический аспект). Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки, Львовский государственный университет, Львов, 1996.

Диссертация посвящена проблемам и формам взаимообусловленности политических и религиозных процессов. В ней раскрываются причины политизации религиозной доктрины и практических сторон церковной жизни. При этом исследовательская проблематика рассматривается как в общехристианском контексте, так и на материале украинской церковной и общеполитической истории. Особый акцент в работе сделан на комплексном изучении и характеристике современных тенденций развития политико-религиозных, межконфессиональных, внутриконефиссиональных и церковно-коммуникационных отношений в Украине. Обстоятельно рассмотрен вопрос формирования целостной религиозной политики Украины, а также генезис и типы взаимоотношений между государственными и церковными организациями в течение 1988-1995 гг.

SUMMARY

Yurash A.V. The Ukrainian Church in the context of modern political-religious and mass communication processes (historical-political aspect). Dissertation for the Candidate of Science degree in Political Science, specialty 23.00.01 – theory and history of political science. Lviv State University, 1996.

This dissertation is devoted to problems of mutual ties between political and religious processes. The author shows the reasons of politization of religious doctrine and the practical sides of church life; analyzes problems which have been researched in the context of the general history of Christianity and on the material of Ukrainian church and general history; gives special emphasis to the integrated study and description of modern tendencies of development of political-religious, interdenominational, intradenominational and church-mass communicational relations in Ukraine. The formulation of uniform religious politics in Ukraine is thoroughly examined. Focus is also given to the development and trends of mutual relations between state and religious institutions from 1988-1995.

Підписано до друку 19.01.96.

Формат 60x84 1/16

Ум. друк. арк. 1,0. Ум. фарб.-відб. 1,0.

Тираж 100 прим.

HH1900

AB 34.015